MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET. 1905. FEBRUÁR. 2. SZÁM.

A mágnás-czím a magyarban.

Mai irodalmunkban, különösen hirlapjainkban, a főrangú családnevek irására nézve két különböző szokás tapasztalható.

Vannak, kik a mágnás-czimet a név elé irják, tehát igy: *Herczeg Eszterházy Miklós*, *Gróf Apponyi Albert*, *Gróf Csáky Albinné*, *Báró Bánffy Dezső* stb.

Vannak megint mások, kik a czimet a név után irják, tehát igy: *Eszterházy Miklós herczeg*, *Apponyi Albert gróf*, *Csáky Albinné grófné*, *Bánffy Dezsőné báróné* stb.

Melyik a jobb, melyik felel meg nyelvünk szellemének, vagy ha mind a kettő megfelel, mikor jó az egyik s mikor a másik?

E kérdést csak úgy dönthetjük el alaposan, ha a tényeket — multban és jelenben — gondosan megfigyeljük.

*

E végből, a mi először is a multat illeti, körlevelet intéztem a velem ismerős történetiróinkhoz és genealogusainkhoz, következő két kérdésre kérvén választ:

Régi iratokban (nyomtatványokban s kéziratokban) melyik irásmód volt szokásos? s előfordul-e mind a kettő?

A következő urak, ú. m. Acsády Ignácz, Angyal Dávid, Borovszky Samu, Csánki Dezső, Csoma József, Dézsi Lajos, Éble Gábor, Fehérpataky László, Fraknói Vilmos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Gr. Kuun Géza, Marczali Henrik, Márki Sándor, Merényi Lajos, Nagy Gyula, Petri Mór, Pór Antal, B. Radvánszky Béla, Schönherr Gyula, Sebestyén Gyula, Soós Elemér, Szádeczky Lajos, Szentiványi Zoltán, Tagányi Károly, Gr. Teleki Géza, Thaly Kálmán, Toldy László, Varjú Elemér urak nemcsak válaszukkal s tanulmányaik eredményének szives közlésével tiszteltek meg*, hanem többen közülök az adatok oly tömegét jegyezték ki számomra, hogy valósággal a bőség zavarában volnék, ha mind valamennyit közzé kellene tennem. De minthogy az általános szokást, mely a XVI. századtól kezdve egész a mult század végeig uralkodott, az első pillanatra föl lehetett ismernem, arra határoztam el magamat, hogy az általános szokástól e l t é r ő adatokat (már t. i.

* Szivességükért fogadják őszinte köszönetemet. Sz. K.

azokat, melyek tudomásomra jutottak) mind valamennyit közölni fogom, az általános szokást követők közül pedig csak szemelvényeket fogok bemutatni. Lássuk tehát mindenekelőtt magukat az adatokat, még pedig legelőször is a herczegekre vonatkozókat.

Herczeg. A herczeg szó, személynévvel vagy helynévvel kapcsolatban, előfordul már a codexekben is: 1527-ből „Boleslaus herczegh" (Ny. Eml. 4:427), „Endre herczek", „Bela herczeg" (uo. 5:84). „Gyeysa herczeg" (uo. 5:87), „Zent lazlo herczeg" (uo. 5:88); 1517-ből: „zent Damankos predicator zerzetbelyeknek herchege vezere" (uo. 3:129); 1510-ből: „guiellynos makonyay hercheg" (uo. 8:75), „erdely matyus hercheg" (uo. 8:82). Karácsonyi János közli velem, hogy ez a „guillynos" II. András nővérének fia volt és a macsói bánság (Makonya, Machowia) egy részét bírta; Mátyus pedig erdélyi vajda volt 1271-ben (Mon. Hung. 8:253).*

Látjuk ezekből, hogy a XVI. század elején herczegnek egyfelől a királyi családok tagjait nevezték, másfelől előkelő tisztviselőket: vezért (dux, fr. duc), bánt, vajdát is értettek rajta. Sőt a királyi herczegeknél sem volt ez voltaképen merő czím. Jól mondja Acsády, hogy „a kir. herczegek, ellátásukra apanage helyett, egy országrészt, vagy legalább nehány nagy uradalmat kaptak, minek következtében herczegségök nem puszta czím, hanem hivatalos állás is volt, melylyel kötelességek jártak. Ennek megfelelően a „herczeg" szó rendszerint a keresztnév u t á n jön s igy is marad, alig néhány kivétellel, a XVII. század végeig. Verancsicsnál 1566-ban (Mon. Hung. Irók, 3:4 és 114): „Ferdinandos herczeg"; (uo. 195): Szapolyai fia: „János herczeg"; (uo. 20): Újlaki Lőrincz, ki szintén fejedelmi vér, „Lőrincz herczeg", de néha (uo. 19 és 40) „herczeg Lőrincz" is, valamint szász Móricz is (uo. 96) „herczeg Mauritius Saxo". — Szamosközynél is „Maximilián herczeg" és „Mátyás herczeg" (Mon. Hung. Irók, 30:75 és 210); de az utóbbi 1605-ben „Herczeg Mátyás" is. (Tört. tár 1878: 13. l.).

A Habsburg-ház trónrajutásával sok külföldi herczeg fordul meg Magyarországon és sokat közülök, ha nem is volt nálunk, gyakran emlegetnek. Az egyik fejedelmi vérből való, a másik hadvezér, vagy valamelyik külföldi potentát hozzánk küldött követe vagy megbizottja. Ezeknél is, mint hajdan a nemzeti fejedelmek idejében, a név u t á n teszik a herczeg szót. Igy 1557-ben: „Pronschweiki herczeg", „Awskoli herczeg" (Tört. tár 1904:283 l.); 1598-ban „Moszkova herczeg" (uo. 1879:46); 1621-ben „Jagendorfi herczeg" (uo. 206); 1626, 1632 és 1633-ban „Bolstan herczeg", „Balstain herczeg", „Valstan herczeg", vagyis Wallenstein (uo. 1900:32, 1899:605, 1883:712); 1654-ben „Ausperg herczeg" (uo. 1890:205); 1657-ben

* Jelzéseink a következők: *AI.* = Acsády Ignácz: Széchy Mária 1610—1679; *B. lt.* = Bécsi állami levéltár; *BM.* = Bubics és Merényi: Herczeg Eszterházy Pál; *Bujd.* = Deák Farkas: Bujdosók Oklevéltára; *Cs.* = Csoma József leveles ládája; *DF.* = Deák Farkas: Magy. hölgyek levelei; *Kár.* = Károlyi-Oklevéltár; *Kism. lt.* = Kismartoni levéltár; *Orsz.* = Országos levéltár; *Radv.* = B. Radvánszky-levéltár Sajó-Kazán; *Rim.* = Ipolyi A.: Rimay államiratai; *RM.* = Szabó Kár.: Régi Magy. Könyvtár; *Tt.* = Történelmi tár.

„Visnoviczki herczeg“ (Két Rákóczy Lev. 512); 1662-ben „Lampergh herczeg“ (Tt. 1890:396); 1673-ban „Eccenperg herczeg“ és „Svarczenburg herczeg“ (uo. 1888:218); 1679-ben „Radzivil herczeg“ (uo. 1883:26); 1683-ban „Baldek herczeg“, vagyis Waldeck (uo. 1902:477; ezt Gróff Kéri Ferencz irja Fraknai Gróff Eszterhás Pálnak); 1688-ban „Egy régi magyaros kürt Lehel herczegé“ (Radv. Magy. Csal. 2:388); 1708-ban „Lichtenstain herczeg“ (Tt. 1896: 391; ezt Groff Erdődy Sándor vasi főispán irja, ki uo. Groff Cháky Imre, Groff Erdődy Ádám, Groff Illyésházy Miklós, Gróff Kohári István, Gróff Szirmay István, Gróff Szent Iványi László uramat emlegeti, a groffot mindig a vezetéknév elé téve); 1711-ben „Dolgoruki herczeg“, „Raczivil herczeg“, „Darmanyák herczeg“ (Rákóczi-tár 1:237, 238, 268); 1721-ben „Trauczon herczeg“ (B. lt.); 1743-ban „Lobkovics herczeg“, „Harch herczeg“ (T. t. 1900:529, 533, 536); sőt 1790-ben „Józsiás fejedelem úr, Szász-Coburg herczeg“ (71. törv. cz.) és „Waldeck Keresztély herczeg (72. törv.-cz.) — S így van ez ma is: „Coburg herczeg“, „Bismark herczeg“ stb.

Az első magyar család, mely herczegi czímet kapott, az Eszterházy volt. 1687-ben lett „Gróf Galanthai Esteras Pál Magyar Ország Palatinussa“ szentséges római impériumbeli herczeggé, tehát abban az időben, mikor, az iménti idézetek tanúsága szerint, Magyarországon már sok számos külföldi herczeget ismertek s folyvást emlegettek is. És íme egy rendkivül érdekes jelenség! Míg azoknál a külföldi herczegeknél a mi magyarjaink a herczegi czímet, majdnem kivétel nélkül, a keresztnév u t á n teszik, az első igazi magyar családbeli herczegnél azonnal s azután a többieknél is következetesen a név e l é irják. 1698-ban jelenik meg „Minden Szentek királynéja“ czímű könyv „Méltóságos Herczeg Eszterhasi Pál Magyar Ország Palatinussa költségével“ (R. Magy. Könyvt. 1534. sz.). — Merényi Lajos közli velem Eszterházy Antal magyar névaláirását 1738-ból: „kész alázatos és köteles szolgája Herczeg Eszterházy Antal“. Az 1790-iki országgyűlésen, melyen „Coburg herczeg“-nek és „Waldeck Keresztély herczeg“-nek megadták az indigenátust, a jelen volt magyar herczegek: Batthyányi Lajos és Eszterházy Antal neve e l ő t t áll a „hertzeg“. Ugyanígy az 1825-iki országgyűlés irataiban is Kohárý Ferentz, Eszterházy Miklós, Batthyányi Fülep, Pálffy József, Grassalkovich Antal, Bretzenheim Ferdinánd és Odescalchi Innocentius neve e l ő t t áll a herczegi czim. Hertzeg Kohárý Ferentz, de a veje Coburg hertzeg!

Érdekes, de könnyen megfejthető kérdés, hogy a XVII. század végén miért irták a külföldi herczegek neve u t á n a herczegi czímet és miért tették azt az egyetlen magyar herczeg neve e l é. Azoknak a külföldieknek nagy része fejedelmi vérből származott, vagy hadvezér (dux) volt, a többiek valódi mivoltával pedig az akkori magyarság még nem lévén tisztában, valami nagy hivatalos állásban levőknek képzelte őket. Eszterházy Pál nem volt fejedelmi vér, a herczegi rang nem emelte magasabb hivatali állásra, hiszen már gróf korában is palatinus volt; rajta győződtek meg a magyarok először, hogy a „herczeg“ (princeps) ha jóval több is mint a „gróf“, voltaképen

mégis csak czim az egyik is, másik is. A herczeggé lett Eszterházyval egyidőben élt akkor Magyarországon nyolcz vagy tiz Eszterházy, a ki csak gróf volt s gróf is maradt. Ezeket Gróff Eszterházyaknak hívták már előbb is; természetes, hogy a herczeggé lettet azután Herczeg Eszterházynak nevezték, s azután ugyanigy a többi magyar herczegeknél is a név elé tették a czimet. — Most térjünk át a grófi czim tárgyalására.

Gróf. Eddigi tudomásunk szerint, a mi *gróf* szavunkat legelőször 1402-ben találjuk: „Joannes Groff de Corbavia" (Fejér X, 4:138) és 1409-ben: „Johanne Groff, comite de Corbavia . . . et Georgio Groff de Bozen, comite Posoniensi". (ZichyOkm. V:600). Nyomban utána 1412-ből „Petrum Groff uocatum"; és 1418-ból: „Georgium et Nicolaum, dictos Groff (OklSz.). Nyilvánvaló, hogy itt a groff már jelzőként (vocatus, dictus) szerepel. Érdekes Praynál (Ann. V:132) 1527-ből: „Nos Christophorus Groff de Frangepanibus".

Magyar szövegben legelőször 1533-ban fordul elő, Komjáthy Benedek „Zenth Paal leveley" ajánlásában: „Az Nagysaagos Groff Katalin azzonnak, az nehai nagysaagos Pereny Gabriel hazas taarsaanak". Komjáthy, hogy Frangepán Katalint a többi Katalin asszonyoktól megkülönböztesse, jelzőül előre teszi a „Groff"-ot. Ugyanigy Tinódi 1554-ben (Régi M. Költők Tára, 3:209, 216 stb.) Salm-Reifferscheidt Miklóst hol „Groph Miklós"-nak, hol „Groph Mikolá"-nak, s ugyanazt Verancsics magyarja 1566-ban szintén Gróf Mikolának, sőt egyszer „Zolyomi gróf Mikolá"-nak is nevezi, a német hangzású Salm-ot, érdekes népetymologiával, Zólyomi-ra gyúrva át. (Mon. Hung. Irók 3:56). Salm halála után neje, Széchy Margit másodszor Pyrho ab Arco-hoz ment férjhez s erről 1551-ben ezt írják: „Az gróff Pirro Ark, az ki elvevé Széchy Margitot" (Tört. tár 1904:268). Tinódinál van meg egy „Groph Látron" (Lodron, Laterano) és Verancsicsnál (i. h. 113) „Groffek", azaz Gróf Eck. Vezeték- és keresztnév, grófi czímmel együtt, szintén Verancsicsnál (i. h. 21) a föntebbi Pray-féle különös sorrendben: „Gróf Kristóf Frankapan . . . arczúl csapta vala László érseket, mert László érsek is szakálában nyult vala gróf Kristófnak".

A következő századból már temérdek adatunk van. Míg a XVI.-ban csak egy-két grófi családunk volt, a XVII.-ben már több mint negyven. Birtokaik a nagy magyar haza minden részére kiterjednek — jegyzi meg Acsády — a Dunántúlra éppen úgy, mint Erdélyre, Felső-Magyarországra éppen úgy, mint az Alföldre. Tárgyunkra kiválóan fontosak tehát a XVII. századi adatok. A következőkben legelől írjuk dőlten az évszámot, azután az idézetet s zárjelben a forrás jelzését és a hol kell, kötetét s lapszámát.

1610. Kdnek szolgál az néhai Gróf Drugeth Homonnai Bálint uramnak meghagyott keserves özvegye: Palocsay Kristina (DF. 209). *1612.* Gróf Thurzó Borbála (Radv. 2:143). *1616.* Althan gróf most Prágában vagyon. (Tt. 1879:117). *1620.* Tersaczki gróf. (Pázm. munk. Fraknói kiad. 286). Frangepánt, a tersattói grófot nevezi igy. Vö.: „a tatai gróf, a czenki gróf". *1621.* T. és N. gróf Bethlen István uram tanácsunknak — irja Bethlen Gábor. (Lev. 282). *1622.* Néhai t. és n. Gróf Thurzó Imre uramnak meghagyatott özvegye Niári Christina mp. (DF. 247). Kdnek szolgál az néhai t. és n. Gróf Drugeth Homonnai György uramnak meg-

maradott özvegye Nádasdi Kata (DF. 245). Kdnek szeretettel szolgáló öcscse, néhai t. és n. Gróf Erdődi Kristóf uramnak meghagyatott özvegye Gróf Thurzó Borbára (DF. 244) Az néhai t. és n. bethlenfalvai Gróf Thurzó György uramnak, Magyarország nádorispánjának meghagyott özvegye .... Czobor Erzsébet mp. (DF. 190). *1623.* Gróf Zréni Miklós (Tt. 1893 : 446). *1625.* Altan gróf. (Tt. 1883 : 149). *1627.* Az én szerelmes atyámfiának Groff Nyári Christina asszonynak — Groff E[szterházy] Miklós (Kism. lt.). *1630.* Gróff Alaghy Menyhért (Tt. 1895 : 653). Mi ifjabbik Gróf Bethlen István váradi főkapitány (Tt. 1884 : 786). Thurzó György Groffné asszonyom Ő Nagyságának (RM.). *1631.* Egybeszedetett és irattatott ... Gróf Nadasdi Pál ... által (RM.). *1632.* Gróf Rákóczy Pál Magyarországnak bírája (Tt. 1899 : 419). N. Iffiu Groff Iktari Bethlen Istvánnak .... eggyetlen egy magzattyának az N. Groff Iktari Bethlen Christina kisasszonynak (RM.). Melt. Grof Bethlen Peter Urnak, Melt. Grof Illyésházi Catharina asszonyal ... frigykötese Trincsin Várában (RM.). *1633.* Az szegény ifjú Gróf Bethlen halálát jelentém az vezérnek Ő Ngának (Tt. 1883 : 686). *1634.* Groff Niary István (Cs.). *1636.* Mi Gróff Hethessy Pethe Anna az néhai T. és N. gróff Rákóczy Paál uramnak ... megmaradot Eozvegye (Cs.) *1637.* Mi erdődi Gróf Pálffy Kata az néhai t. és n. gymesi Gróf Forgács Sigmund ... meghagyott özvegye (DF. 263). *1638.* Groff Eszterhazy Istvan mp. és Grof Turzo Erzebet (BM. 40). *1639.* Az t. N. gróf Csáky Istvan uramnak ... nekem kedves öcsém uramnak adassék ez levelem híven (DF. 270). Grof Illyeshazi Gáspár Threncsen Varanak örökös ura (RM.). *1640.* Az t. és n. Goroff Thurzó Eörzsébet asszonynak, az t. és n. Gróff Eszterhas István Uram ő nagysága szerelmes házastársának — Cziráky Éva (Kism. lt.). *1641.* Tarczon megh benneteket is édes meniem — Groff E[szterházy] Miklós mp. (BM. 38). *1642.* „Groff Opperstorf uram relátiójábul Francz Albrektot meg is fogták s hadát is megverték" — írja Groff Forgács Ádám (Kism. lt.). *1644.* Gróf Erdődy György komám tölem tudakozik ... és gróf Erdődy Gábor komám írja, hogy ... (B. Lt.). Fogadjuk hitünkre és becsületünkre, hogy a t. és n. Gróf Illésházy Gábor és házastársa gróf rimaszécsi Széchy Éva asszony ellen ... (AI. 89). Ngodnak alázatosan és jó szivvel szolgál Gróf Thurzó Ilona mp. (DF. 304). T. N. V. Gróf Révay László apám uramnak sietéssel. Levélczím (Tt. 1880 : 219). *1645* A magyar-országi Palatinusnak, Gróf Eszterházi Miklósnak (RM.). Gróf Nádasdi sógor uram ő kegyelme szegény Istenben elnyugodt Gróf Eszterhás István Bátyám Uram ... (BM.). *1646.* Az T. és N. nehai Groff Iktári Bethlen Péternek ... (RM.) *1650.* Az egy Gróf Homonnai János uramat kivévén. (Tt. 1880 : 221). *1651.* Ngodnak szeretettel szolgáló öcse Groff Esterház Pál (BM.). Az t. n. Gróf öreg Cháki István uramnak ... adassék (DF. 237). Kgdnek míg él fia és szolgája G. Weselényi mp. (Tt. 1880 : 225). Adriai Tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklós (RM.). *1652.* Keglmednek szeretetel szolgalo Ocze mégh él Groff Esterhas Ferencz (BM. 103). *1653.* Groff Aurora Catharina Formontin asszony az T. N. Groff Botthyani Adam uram kedves Házastarsa (RM.). Néhai Öreg Grof Betlen István (RM.). Az T. és N. Groff Galanthai Eszterházi László Fraknó Vára örökös ura, Groff Nadasdi Ferencz, Fogaras földének örökös ura (RM.). *1654.* Ngos Gróf Forgács Éva asszonynak nyolczezer forintban inscribálta (DF. 313). *1655.* T. és N. Gróf Pazmany Miklós Uram (RM.). Az én szerelmes feleségemnek N. Gróf Esterházy Orsika asszonyomnak (Kism. lt.). *1660.* Bathory Zsófia és fia Rákóczy Ferencz kijelentik, hogy a M. gróf hadadi Wesselényi Ferencz uramnak és szerelmes házastársának Gróf Széchy Anna Mária asszonynak stb. (AI. 203). Az t. és n Gróf Appony Éva asszonynak, én nekem jóakaró asszonyomnak ő kmének adassék (DF. 316). *1661.* Én Bethlenfalvai Gróf Thurzó Mária (DF. 305). Az t. és n. gróf Illésházy uram és Ghymessi gróf Forgách Mária asszony szerelmes leányoknak gróf Illyésházy Ilona kisasszonynak, az midőn az t. és n. gróf Esterházy Ferencznek adatott (Tt. 1880 : 195). *1662.* T. és N. gróf Batthyány Magdolna asszony (Rim. 377). Én gróf Csáky István Magyarország tárnokmestere (Kár. 4 : 429). *1664.* A nehai Groff Redei László (RM.). *1664—1668 közt.* Gróf Bottyáni Ádám uram erőtlenséggel mentette magát; Gróf Forgách Ádám véletlen nyavalyával menté magát; Gróf Homonnai uramnak későn vitték meg az levelet; Gróf Pálffy Miklós uramnak Bécsbe köllett menni; Gróf Kéri János uram későn vette levelemet (Tt. 1882 : 553). *1666.* Árva gróf Pálffy Kata (Orsz.) Gróf Zrinyi Ilona (Tt. 1881 : 585). Én gróf Anna Mária Széchy (AI. 212). *1668.* Az én kegyelmes és M. gróf Rima-Széchy Anna Mária

kedves asszonyom anyámnak (AI. 162). T. N. Gróf Czobor Erzsébet, Csáky Ferenczné jóakaró asszonyomnak Ő kmének — Gr. Széchy Anna Mária (DF. 257). M. Gróf Szécsi Anna Mária asszonynak, kedves asszonyom néném nek Ő kmének (DF. 356). T. és N. Groff Rédai Ferencz Úrnak (RM.). *1669.* Mi Gróf rimaszéchi Széchy Anna Mária, néhai boldog emlékezetű Gróf hadadi Wesselényi Ferencz úr, Magyarország palatinusa özvegye (DF. 259). Gróf Széki Teleki Sándor méltóságos úrfinak mint vőlegénynek, Gróf Bethlen Julia méltóságos kis asszonnak mint menyasszonynak (RM.). Az Arany mivrül kövös és Gyöngyös Marhárul való jegyzés, mellyek Gróff Csáky Christina asszonynak kiházasitásakor adattanak (Tt. 1880 : 584). Groff Eszterhas Anna Julia aszonnak Groff Nadasdi Ferencz országh Bíráiának kedves Házastársának (RM.). Groff Monyorokeréki Erdődi Borbála asszony Groff Czobor Adam kedves házastársa (RM.). *1671.* De mj Groff Ballassy Imrö Urunknak ő Nagyságának soha örökös jobbagyi nem voltunk sem az Elejnek ű Nagyságoknak stb. Makó város levele (Orsz.). *1678.* Maga is jelen volt gróf Zriny János uram ő nga minden szolgáival, ezekkel lévén gróf Homonnai Györgyné asszonyom és fia gr. Homonnai Zsigmond uram ő Nga udvari népe (Tt. 1893 : 530 és 531. Ugyanitt egyszer Zrinyi gróf is). *1679.* Gróf Homonnai Zsigmond (Orsz.). M. gróf késmárki Tököly Imre Urnak (Bujd.). *1680.* Én Groff Gyarmathi Balassy Imre etc. adom tudtára mindeneknek (Nemz. Múz. 36. Fol.) *1685.* Groff Csáki István felső Magyarország fő generalissa (RM.). *1686.* Üdvezült édes uram, Gróf Wesselényi László uram (DF. 388). *1687.* Groff Trakostyáni Draskovich Miklós Ország birája és fő oszlopa (RM.). *1688.* Gr. Orlay Anna Borbála; Gr. Kisserényi Serényi András (Tt. 1898 : 252). *1689.* Gróf Barkóczi Mária asszonnyal adott jók consignatiója (Tt. 1880 : 189). *1690.* Gróf Tökölyi Imre törökkel, tatárral bejő és triumphál (Tt. 1882 : 344). M. Groff Kohari István Úrnak, Csábrág és Szitnya várai örökös Urának (RM.). *1692.* Gvadagni Sándor gróf, Forgách Dorottya grófné. Egy palóczsági úr irja ezt (Tt. 1903 : 454). *1693.* Groff örebbik Zicsy István (RM.). *1694.* Gróf Hallerkövi Haller Mária, Gr. Gersei Pethő Gáspár (Tt. 1895 : 18). Groff Trakostyani Draskovich Paal, kit az irgalmatlan halál, éles kaszájával . . . (RM.). *1696.* Knek becsülettel való jóakarója Gróf Rákóczi Erzsébeth (DF. 401). *1700.* Gróf Tököly Kata (Radv.). Groff Zabolai Mikes Mihály urnak, Ő Nagyságának istenes költségével (RM.) *1704.* Gróf Forgács uram és grófné asszonyom (DF. 462). Gróf Petrőczi Kata Szidónia (RM.). *1705.* Gr. Pekri Lőrincz (Tt 1899 : 467). *1706.* Gróf Andrássy Miklós (Radv.); Gróf Bethlen Clára; Gróf Losonczi Bánfi György (RM.). *1707.* Gr. Barkóczy Ferencz (Cs.). Kdnek szolgáló igaz jó akarója Gr Eszterházy Antal (Tt. 1880 : 390) *1708.* Kdnek minden jót kiván Gróf Csáky Christina (Tt. 1880 : 391). Gróf Bercsényi Miklós (Tt. 1899 : 200). *1713.* Gróf Jakusith Polixena (Radv.). Istenben üdvözült Gróff öregbik Erdődy György uram (Kism. lt.). *1716.* Iffiú Groff Pálffy János szerelmes házastársát, édes leányomat (Kism lt.). *1717.* Gróf Szunyogh László (Radv.). *1721* Gróf Károlyi Sándor (B. lt.). *1725.* Gróf Berényi György (Radv.). Gróf Károlyi Sándor irja naplójában: „voltanak nálam M. Generalis Kollonics Ádám, Falkenberg grófok s többek". De u. o. ugyanő igy irja: Gróf Keglovich József, Gróf Kéri János, Gróf Castelliné hugom asszony, Gróf Eszterházy Péter sógor uram, Gróf Zichi Károly öcsém uram (Tt. 1902 : 63). stb. stb.

Ezer meg ezer adat áll még rendelkezésemre a grófi czim hováirását illetőleg, melyek, valamint az itt közlöttek mind azt bizonyitják, hogy a XVII. századtól kezdve, a gróf — alig 3—4 esetet kivéve — mindig a vezetéknév e l ő t t áll, sőt igen gyakran még a praedicatumot is megelőzi. Sohasem tévesztik össze az új comeseket (a grófokat) a régi (Árpádházi és Anjou-királyaink korabeli) comesekkel. A régieket (Comes palatinus, Comes Jazigum et Cumanorum, Comes Saxonum etc., Comes supremus) ispánoknak (nádorispán, főispán) nevezik s e hivatalos állásokat rendszerint a nevek u t á n irják; ellenben az új comeseket sohasem nevezik ispánoknak, hanem mindjárt kezdettől fogva grófoknak s e czimet nem irják a név után, hanem — alig nehány kivétellel — mindig e l ő t t e.

Báró. E szóra aligha van, vagy ha van is, igen kevés magyar példa lehet a XVII. századból. A „barones regni“ (zászlós urak) s a „liber baro“ (Cal.-nál: „nemes főember, MA.-nál: „nagyságos úr“, PP.-nál „szabad úr“), vagy valamely várnak örökös ura — irja Acsády — igen régi ugyan történelmünkben, sőt mint örökölhető, apáról fiúra átszálló rangot is már II. Ulászló kezdte adományozni, többek közt a podmanini Podmaniczkyaknak, a bélteki Drágffyaknak, de mind a két családnak hamar magva szakadt. Másrészt Bélteki Drágffy János, ki a mohácsi mezőn készített magyar nyelvű végrendeletével örök hírt szerzett nevének, e fontos oklevélben nem nevezi magát Báró Drágffynak. Épp oly kevéssé irják bárónak magukat, kik a Habsburg-korszak elején kapták e rangot. Károlyi Mihály 1609-ben kapja a báróságot, de sem ő, sem fiai nem irják magukat bárónak, mint a Károlyi-Oklevéltárban közlött leveleik bizonyitják. Megelégedtek a „Tekintetes és Nagyságos“ czimmel ők is, valamint a Balassák, Révayak, Ujfalussyak stb. Csak később, a XVIII. században, midőn tömegesen kezdik adományozni a báróságot, szerepel a báró is az okiratokban s levelekben. Ekkor már tisztában volt a közvélemény, hogy ez is csak egyszerű czimet, nem pedig valami országos hivatalt, vagy közállást jelent. Egyfelől Károlyi Árpád, másfelől Thaly Kálmán arról értesitenek, hogy az ő tudomásuk szerint a magyarországi bárók csak a szatmári békekötés után kezdenek e czimökkel élni. Csak a legrégiebbek közül fogok nehányat fölemliteni:

1713. Báró Haller, Báró Száva Mihály (Apor Pét. Vers. 292). *1722.* Báró Apor Péter Uram véletlen kárát (Apor P. Lev. 88). Báró Fischer Mihály uram (B. lt.). Báró Gillányi (u. o.). *1723.* Nevezett Báró Révay uramnak (u. o.). *1724.* „Báró Tis uramnak az bizony jól esett“, t. i. Báró De Tige erdélyi főgenerális (Apor P. lev. 125). *1725.* Báró Mednyánszky Pál uram (Tt. 1902 : 93). Voltanak gróf Teleki János, báró Gelányi György nálam (u. o. 93). *1726—1727.* Báró Szentiványi János, Báró Barkóczi Zsigmond, Báró Perényi Gábor, Báró Szluha Ferencz, Báró Maholányi Tamás, Báró Mesko Sámuel, Báró Sándor Mihály (Gróf Károlyi Sánd. Naplója I. rész). *1731.* Báró Wesselényi István uram reformatus tanács úr Báró Kemény László uram. (Tt. 1882 : 345). *1733* Tekintetes és Nemzetes Báró Lázy Ghillány György (a NySz.-ban „Báró Chillány György“). *1748.* Báró Apor Péter (Tt. 1903 : 493). *1751.* Báró Balassa Gábor obrister (Radv.). *1753.* Báró Döry uram, Báró Révay Johanna, Báró Péterffy János (u. o.) stb. stb. Mint érdekes különösséget megemlitem még: *1775.* Liber Báró Hadadi Wesselényi István özvegye, Méltóságos Libera Bárónissa Dániel Polyxena asszony (Gr. Kuun Géza gyüjteményéből).

Összefoglalás. Ime a mágnás-czim hováirására nézve egy nagy csomó XVII. és XVIII. századi adat, legnagyobbrészt már nyomtatásban megjelent s igy könnyen ellenőrizhető forrásmunkákból, egykorú irodalmi művekből, törvényerejű okiratokból, a közéletre, sőt a legbensőbb családi életre vonatkozó levelekből, följegyzésekből kiszedegetve. Azok a kezek, melyek e leveleket s jegyzeteket papirosra tették, már rég elporladtak s iróik bizonyára nem gondoltak arra, hogy két-háromszáz év mulva valaki azt is vizsgálgatni fogja: hová irták ők a mágnási czimet? a névnek elébe-e, vagy utána? Irták, a mint éppen tolluk alá jött s a mint az érzékük diktálta. „Az idevágó kinyomatott adatok — jegyzi meg Fraknói és Acsády — oly

tömegesek, hogy a kérdés eldöntésére teljességgel elegendők s hogy azt az ítéletet, melyet az elfogulatlan tudomány, a már közkézen forgó adatok alapján, teljes bizonyossággal hozhat, soha semmiféle levéltári kutatás megváltoztatni, de mégcsak módosítani sem fogja".

Több mint 300 éves gyakorlat és nyelvszokás a mágnás-czímet tehát mindig a név e l é tette, és egyes különös eseteket kivéve, soha utána. Mégis valami 8—10 éve azt kezdték többen vitatni, hogy ez így nincs jól magyarul, ez csak megrögzött rossz szokás, elharapódzott idegenszerűség, mely ellentmond az általános magyar analogiának s ellentmond a mai népnyelvnek is!

Lássuk hát először is ezt az á l t a l á n o s magyar analogiát! Miben is áll az szerintök?

Röviden előadva, abban, hogy sohasem mondjuk: „Király Ferencz József, hanem Ferencz József király; nem mondjuk: Főherczeg József, hanem József főherczeg, nem Főhadnagy Kovács, hanem Kovács főhadnagy; nem mondjuk: Úr miniszter, Úr képviselő, hanem: Miniszter úr, Képviselő úr stb.; tehát az a n a l o g i a azt kívánja, hogy a grófot, bárót is föltétlenül az egész név *után* tegyük, ne pedig *eléje*". Ám jó! Folytassuk hát ezt az á l t a l á n o s analogiát még tovább. „Nem jól van mondva: Úr Isten, Uram Jézus, Uram király, mert az „általános analogia szerint, helyesen így kell mondani: Isten úr, Jézus uram, Király uram"!

Hasznos fegyver a tudományos kutatásban az analogia, de nagyon veszedelmes fegyver is válhatik belőle. Kell vele élni, de vissza is lehet vele élni. A ki e fegyverrel élni akar, ne röstelje a fáradságot, vizsgálja meg a dolog minden zegezugát, tisztázzon minden lehetséges ellenmondást, mert különben az analogiából nagyon könnyen „hamis analogia" lesz.

A czímsor kérdése nem csupán philologiai, hanem egyszersmind históriai kérdés is. Minő körülmények s minő társadalmi viszonyok okozták azt, hogy a magyar (a többi európai nyelvektől, még a finntől is eltérőleg) az u r a t l e g v é g ü l, a v e z e t é k n e v e t a k e r e s z t n é v e l é s a praedicatumot még előbbre teszi? A mely körülmények s társadalmi viszonyok e sorrend létrejöttét okozták, ugyanazokban kell keresnünk a mágnásczim előretételének okát is.

A magyar társadalom, közvetlenül a kereszténység fölvétele után, három rendből állott:

az urakból,
a papságból,
és a szolgákból,

s e három rend felett állt a király az uralkodóházzal.

Az urak rendjében legeleinte nem volt semmi tagozat, semmi állásbeli vagy foglalkozásbeli különbség; mindenik egyformán kis-király a maga földjén. Szolgái egyszerűen u r a m-nak, feleségét pedig a s s z o n y o m-nak nevezik, s ha szükség van, a nemzetség elszaporodásával, a megkülönböztetésre, hogy melyik uramat értik rajta, jelzőül előre teszik a keresztnevet: János uram, Simon uram, Katalin asszonyom, Erzsébet asszonyom!

A papságban mindjárt legeleinte is volt állásbeli (érsek, püspök, apát, káplán stb.), a szolgák között pedig foglalkozásbeli különbség (szabó, sütő, szakács, kovács, lovász stb.). Mikor azután ezek között is szükségessé vált a közelebbi meghatározás, ugyancsak a keresztnév szolgált jelzőül: János érsek, Gellért püspök . . . Mátyás szabó, Péter kovács stb.

A papokat is megillette az „úr" megszólítás, nem ugyan születésüknél, hanem hivatásuk s állásuknál fogva, s ez okból nem is nevezték őket egyszerűen „János uramnak, Gellért uramnak", mint a született urakat, hanem „érsek uramnak, püspök uramnak", vagy még szabatosabban „János érsek uramnak, Gellért püspök uramnak" stb.

A megszilárduló társadalom szükségletei, a király kegye s egyes urak kiválósága létrehozta csakhamar, mondhatni azonnal, az úri rendben is a különbségeket. Tisztségek, hivatalok, közjogi állások keletkeztek, s a király természetesen úri rendbeliekkel töltötte be őket; kiválogatta a jelesebbeket vagy kedveltebbeket, ezt kinevezte várispánnak, amazt nádorispánnak vagy bánnak stb. Ezeket azután „nádorispán uramnak, bán uramnak" nevezték, vagy szabatosabban „Sámuel nádrispán uramnak, Bánk bán uramnak" stb., holott a hivatalt nem viselő megmaradt egyszerűen „János uramnak, Simon uramnak" stb. Igy ékelődötta tisztség, állás vagy hivatal neve a keresztnév és az uram szó közé.

Csak két úr maradt megkülönböztető jelző nélkül. Mindenik egyetlen a maga nemében s ezért nincs is szükségük megkülönböztető jelzőre: az egyik úr az egész világ felett, a másik úr az egész ország felett, Isten és király! Uram, Istenem és Uram, királyom! Ha meghal a király és másik jő utána, ismét a keresztnév szolgál jelzőül, hogy megkülönböztesse az élőt az elköltözöttől: István király. Béla király. Uralkodó házának tagjai: a királyi herczegek, minthogy többen vannak, szintén a keresztnevet kapják jelzőül: Géza herczeg. Kálmán herczeg.

Idők jártával, a nemesség elszaporodása s általában a népesség számának növekedése szükségessé tette a névjelzések további differenciálódását. Az a mód, a melylyel eleinte akartak magukon segíteni: az apa, vagy a nemzetség nevének melléírása (Georgius, filius Stephani, vagy Conradus de genere Zaak) nem bizonyult elegendőnek. Hovávalóságot, honnan származást, valami testi, vagy egyéb tulajdonságot tesznek jelzőül a keresztnév elé: Kállai János (Joannes de Kálló), Fekete János, Fehér János (Joannes dictus Fekete, Joannes vocatus Fehér). Igy keletkeztek a vezetéknevek, mint a keresztnevek jelzői s nyelvünk szellemében természetesen eléjök kerültek.

De utóbb már több Fekete János is lett egy faluban, vagy legalább egy vármegyében; az egyik — mondjuk — az úri rendből, a másik a szolgák rendjéből való volt. Megint szükség lett valamely jelzőre, a mi a Fekete Jánosokat egymástól megkülönböztesse. Minthogy az úri rendből való Fekete János, már születésénél fogva, nemes volt, pontosabb megjelölésére önként kínálkozott a

„nemes“ jelző; a szolgarendből való fiatalabb korában talán mint „béres“ szolgált, vagy talán az apja volt béres. Amabból lett Nemes Fekete János, emebből Béres-Fekete János, s így támadtak az oly gyakori kettős vezetéknevek, melyek azután az utódokra is átszálltak: Szabó-Fekete János, Bíró-Fekete János stb. Bizonyára így keletkezett a hevesmegyei „Papszász“ úri családnév is. Első ősének kétségtelenül Szász volt a családi neve, de mivel talán az apja, talán ő maga előbb pap volt, vagy valamelyik pap-rokonáról szép örökség szállt rá, elnevezték Papszásznak, hogy a vele rokon Szász-család többi tagjától megkülönböztessék.*

A nemesi családnevek további differenciálódása volt a kir. adományul kapott birtok nevének praedicatumul való használata is. A pozsonymegyei Ns. Fekete-család, hogy megkülönböztesse magát a többi Ns. Feketéktől, fölvette a Galanthai, a csallóközi Feketék a Pókateleki, a hontiak a Nyéki előnevet stb.

A Habsburg-ház trónra jutásával a magyar urak rendjében még további differenciálódás jön létre, t. i. a mágnások kiemelkedése az eladdig közös nemesi rendből. Ez a folyamat már előbb megindul, különösen Horvátországban, s azután nálunk is. A Frangepánok Veglia, Segnia és Modrus, a Karlovicsok Corbavia, a Hunyadiak Besztercze, a Szapolyaiak Szepes örökös grófjai, de egyszersmind u r a i is, külön területi hatósággal s nem puszta czímmel. Habsburg-királyaink kezdenek voltaképen üres titulusokat osztogatni, bővített czímerekkel, de „sine vitulo“, azaz „sine officio et sine donatione“. S mennél inkább szaporodik az ilyen czímet viselő családok száma — jegyzi meg Acsády — annál világosabb lesz, hogy most már, ellentétben a régi ispánsággal vagy grófsággal és baronatussal, merő czímről van szó. Ugyanabból a családból az egyik testvér megkapja a grófi czímet, a többiek — testvérek és unokatestvérek — megmaradnak egyszerű nemesnek. Már most hogyan különböztessék meg a kortársak a gróffá lett Galanthai Fekete Jánost a nemesnek megmaradt Galanthai Fekete Jánostól? Vajjon így-e: Galanthai F. J. gróf és Galanthai F. J. nemes. Bizonyára nem! A megkülönböztető jelzőnek, mint nyelvünk szelleme és a históriai fejlemény követeli, e l ő l kell állania; tehát így: Gróf G. F. J. és Nemes G. F. J. S a XVII. században a grófi czím legtöbbnyire csakugyan megelőzi még a praedicatumot is, p. 1632-ben Gróf Iktári Bethlen Krisztina, 1644-ben Gróf Rimaszéchi Széchy Éva, 1653-ban Gróf Galanthai Eszterházy László stb. (l. föntebb az 53. lapon). De a grófi czím és a praedicatum megforditott sorrendje is előfordul már a XVII. században, p. 1622-ben Bethlenfalvai gróf Thurzó György, 1637-ben Gymesi gróf Forgách Zsigmond stb. Noha az utóbbi sorrend családtörténeti szempontból nem helyes, mindamellett mind jobban és jobban elterjedt. De azért még a XIX. században is

* Egy érdekes adatot közöl velem Sebestyén Gyula az ő gyermekkori emlékeiből: Köves-Kálán Zalamegyében Sárfi Dánit, mivel az apja harangozó volt, a többi gyerekek Harangozó Dánnak nevezték; őt magát pedig Pap Gyulának. — Vö. „Palatinus Pista“.

számos példa van az igazi történeti sorrendre. A nagy Festetics György halálakor 1819-ben kiadott gyászjelentésben Gróf Tolnai Festetics György, Gróf Zsadányi és Török-Sz.-Miklósi Almássy Illyés, Gróf Vásonkői Zichy Károly olvasható.

Íme röviden vázoltuk a magyar családnevek történeti fejlődését időrendi kialakulásukban. Első, mert legrégibb, egyénhatározó: a *keresztnév;* eléje kerül mint legközelebbi jelző: a *vezetéknév;* ennek is eléje a *praedicatum*, mint újabb jelző; s mint ekkoráig legvégső fejlemény mindezeket megelőzi a *mágnásság czímjelzője.* Ezek a névjelzők nemcsak magára az illető egyénre vonatkoznak, hanem átöröklődnek gyermekeire is, ellenben azok a névhatározók, melyek csakis magát az illető egyént különböztetik meg, tehát nem öröklődnek át gyermekeire, a k e r e s z t n é v u t á n jönnek.

Vegyük pl. az imént említett gyászjelentésből Zichy Károlynak megkülönböztetését a többi emberektől:

„Gróf Vásonkői Zichy
Károly úr,

cs. s kir. kamarás, valóságos Belső Titkos és a Felséges Imperiális Kamaránál udvari Tanátsos és T. Posega Vármegye Főispányi Helytartója." A mi a „Károly úr" e l ő t t van, az mind átszáll a gyermekekre (fiúkra és leányokra) is; a mi pedig utána következik, az csak őt magát illeti s nem száll át örökségképen a gyermekekre. A keresztnév, hogy úgy mondjam, a kristály magva s e köré — eléje s utána — rétegeződnek a többi névhatározók: e l é j e a z á t ö r ö k l ő d ő k s u t á n a a z á t n e m ö r ö k l ő d ő k.

Mikor már vizsgálódásaim eme részével s a belőlük levonható eredményekkel tisztában voltam, kaptam Lehr Albert t. társunk levelét, kihez e kérdésre tartozó népnyelvi adatokért fordultam. Arra is figyelmeztet benne, hogy a czím- és rangsor kérdésével már Gyarmathy (Magy. Nyelvmester, II: 33), a Debreczeni Grammatika (1795: 180) és Verseghy (Ung. Sprachlehre 1805 és Magy Gramm. 1818: 365) is foglalkoztak. Elképzelhető, mily mohósággal kerestem föl az illető helyeket: miként ítéltek a jó öregek a ma is vitás kérdésben? Az eredmény meglepő volt. Három ítélet s mind a három különböző egymástól. Gyarmathy németesnek tartja a grófi czímnek a név elé tételét, mert a német is így szokta. A Debreczeni Grammatika ellenben mindent, nemcsak a grófi czímet, hanem még a tisztséget, hivatalt is a vezetéknév elé kívánja tétetni, tehát így: „Gróf Forgáts, Cardinalis Szétsényi, Generális Mészáros, Kapitány Szentiványi stb." Eredeti az indokolása is: „Szentiványi Kapitány azért hibás, mert azt is teheti, hogy Capitaneus qui est ex Szentiványi, ezt is: Szentiványi est Capitaneus. Hasonlóképen ez: Ördög szolgabiró ezt is teheti: Diabolicus Judex Nobilium, ezt is: Ördög est Judex Nobilium."

Legkíváncsiabb voltam Verseghy véleményére s ez szerezte számomra a legnagyobb meglepetést is. Verseghy ugyanis két szabályt állít föl:

1. „A különös tiszteletnevek, melyek a s z ü l e t é s t i l l e t i k,

a vezetéknév elejébe tétetnek, mint a Herczeg Eszterházy Miklós jószágában; Gróf Brunszvik úr házában; Báró Zsennyei úrhoz ment.

2. A különös tiszteletnevek, mellyek méltóságot, tisztséget, hivatalt jelentenek, a tulajdonnevek után állanak, mint: Első Ferencz Császár, Szent István király; Gróf Nádasdy Mihály főispány úrnál ebédeltünk; Ordódy generális Urtul hallottam, stb."

Íme, Verseghy szabálya teljesen megegyezik azzal, melyre föntebb mi is jutottunk. Elestünk ugyan a fölfedezés dicsőségétől, de azért örülhetünk, hogy Verseghynek, a korabeli magyar nyelv legnagyobb ismerőjének törvényét, száz év mulva, újra fölfedeztük.

A mágnás-czím azonban bizonyos esetekben a tulajdonnév után is állhat, sőt néha határozottan utána is teendő. Ezekről az egyes különös esetekről, valamint a mai népnyelv tanúságairól a jövő füzetben.

SZILY KÁLMÁN.

Arany „Toldi Estéjé"-nek legújabb kiadása.*

II.

Mint a kerge állat.

Kerge (kergeteges, keringős, kerges, szédült) a juh, ha megszállja a „kergeség" (kergeteg) nyavalyája, „megkergül" (megkergetegesedik, megkerdül, megmotozik), azaz, a kerge féreg (motozka) hólyagja támad az agyában. Ilyenkor, többnyire fejlesütve, szüntelen keringel, forog hol jobbra, hol balra, míg beledöglik. „Keringőzik, mint a *kergeteges* bárány." (Székely szólás.) Megkergülhet (ritkábban) malacz és borjú is. Ezt: „kerge" olyan emberről is mondják, a ki szeles, bolondos, hóbortos, féleszű, vagy úgy viseli magát. „Te, *kerge!*" „Te *kerge* birka!" „Az eszed *kergül?*" „*Esze-kergült.*" „*Meg* vagy *kergülve?*" „Ne *kergélkedj!*" „Már megint rájött a *kergeség.*"

„Magából *kerengő állatot* tészen." (Mátyási.)

„Csakhogy nem *keringek*, mint *keringős ökör.*" (Gvadányi.)

Motoz van a fejében, mint a *bolond birkának.*" (Közm.)

N. B.: Ez a szó *kerge* tulajdonkép = *kergő*, a mi a *kerég* igének részesülője (mint szüle = szülő). A nép használja, de többnyire csak így: „kerég-forog". „*Elkerég* ez a kis gyerek a játékja körül, nem sok vigyázat kell rá." (Nép.)

Felzökken lovára = felpattan a lovára, úgy, hogy az egyet zökken vele. Prolepsis-féle. A nép is mondja: „*zökkenj föl* rá". V. ö.:

„Szőrire, hátára *zökkene* Pejkónak." (T. Sz. VI. É.)

Hasonló az V. énekbeli legendában: „László a nyeregbe *zörren*".

N. B.: A *lóra ülésnek* egy sereg synonymuma van: fölül, föllép, fölugrik, fölszökik (fölszökken), fölpattan, fölveti, földobja magát, fölnyomja magát, fölkap, fölszáll, fölröppen, fölterem, fölfordul, fölmászik, fölvánszorog, föltápászkodik, fölfészkelődik (fölfészkalódik), fölerőlködik, fölfaral, föltámolyog, föltottyan, földöcczen, fölzörren, fölforran, fölbillen, föllódul, fölkerekedik, fölcsöppen, föllibben, föllendül, fölragad, fölrucczan, lóra kel stb.

* Második és utolsó közlemény; az elsőt l. 1-ső füz. 10. lap.